

نظامهای بازرسی سلاحهای کشتار جمعی

نویسنده: محمود یادگارفر

چکیده

معاهدات متعدد مربوط به سلاحهای کشتار جمعی که در پی ایجاد راهکارهایی برای کنترل تسلیحات هستند، باید از ضمانت اجرای لازم برخوردار باشند. نویسنده مقاله سعی کرده است با بررسی اسناد بین‌المللی راجع به این گونه سلاحها، نظامهای گونه‌گون هر کدام از این معاهدات را از منظر حقوقی به بحث و تحلیل بگذارد. بررسی نقش نهادهایی همچون آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و همچنین حقوق و تعهدات دولتها در چارچوب نظامهای بازرسی از جمله موضوعات مورد بررسی این مقاله‌اند.

تاریخچه

در پی کاربرد سلاحهای شیمیایی و گازهای سمی در جنگ اول جهانی که به بیش از ۳۰۰،۰۰۰ نفر صدمات جزئی و کلی وارد کرد و به مرگ فجیع حدود یکصد هزار تن از این افراد منجر گردید، انزجار و نفرت عمومی و ضرورت تصویب پروتکلی در این خصوص، سرانجام تصویب پروتکل ژنو در زمینه منع استفاده از گازهای خفه‌کننده و سمی و دیگر گازها در جنگ را، در ۱۷ ژوئن ۱۹۲۵ به دنبال داشت که در سال ۱۹۲۸ لازم‌الاجرا گردید. کارشناسان، عدم کاربرد این سلاح در طی جنگ جهانی دوم را ناشی از جنبه معنوی نوری و احساس عمومی در تصویب این پروتکل می‌دانستند ولی به دلایل دیگری نیز معتقد بودند؛ از جمله وجود زرادخانه‌های عظیم تسلیحات شیمیایی موجود در کشورهای متحدین و متفقین، ترس از تلافی و اقدام متقابل، ترس از محکومیت بین‌المللی با توجه به مشاهده تلفات سنگین در جنگ اول جهانی بر جامعه جهانی تحمیل شد و تصویب این پروتکل و آثار و الزامات حقوقی مترتب بر این اقدام را موجب

گردید. البته در سالهای بعد چندین دولت از سلاحهای شیمیایی در جنگ استفاده کردند که بعداً به آن اشاره می‌شود.

پس از جنگ جهانی دوم، دولت آمریکا در توجیه جنایت جنگی خود، به کارگیری سلاح اتمی را امری صلح‌جویانه و برای برقراری صلح قلمداد کرد و در ادامه برای جلوگیری از دستیابی دیگر دولتها به این سلاح کشتار جمعی و مخرب و ارائه ظاهری مثبت از خود در جامعه جهانی، به ارائه طرحهایی در سازمان ملل مبادرت ورزید که به لحاظ عدم اعتماد دیگر دولتها به نیت دولت آمریکا، آنها اهداف خود را پیگیری کردند. سرانجام در ۲۹ اوت سال ۱۹۴۹ دولت شوروی، در سال ۱۹۵۰ دولت انگلیس، در سال ۱۹۶۰ دولت فرانسه و در سال ۱۹۶۴ دولت چین به سلاحهای هسته‌ای مسلح شدند و انفجارهای اتمی خود را برای ساخت و تولید این سلاح به انجام رساندند.

به دنبال پیشنهاد طرح باروخ^(۱) از سوی دولت آمریکا برای تشکیل کمیسیون انرژی اتمی، که مذاکرات آن در اواخر دهه ۱۹۴۰ به شکست انجامید و سرانجام در سال ۱۹۵۲ بدون نتیجه منحل شد، رئیس‌جمهور وقت آمریکا طرح خود به نام "اتم برای صلح"^(۲) را به سازمان ملل ارائه داد و به منظور جلب حمایت دولتها از آن، حق استفاده از انرژی اتمی در اهداف صلح‌جویانه برای همه دولتها و انتقال فن‌آوری برای این هدف را در آن گنجانید. این تمهید در چارچوب اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^(۳) در ۲۳ ماده در سال ۱۹۵۶ مورد تصویب قرار گرفته‌است.

این اساسنامه در ۲۹ ژوئن سال ۱۹۵۷ لازم‌الاجرا گردید و در همان سال آژانس در وین پایتخت اتریش شروع به کار کرد و دولت ایران نیز در سال ۱۹۵۸ به عضویت آژانس درآمد. در بدو امر هر نوع همکاری هسته‌ای بین دولتها و آژانس با تنظیم قرارداد دوجانبه و یا سه‌جانبه انجام می‌گردید. اولین قرارداد در مورد انتقال فن‌آوری و مواد هسته‌ای، که INFIRC نامیده می‌شود، بین دولت ژاپن و دولت آمریکا برای انتقال سه تن اورانیوم طبیعی فلز مورد نیاز طرح «اتوکای» (یک رآکتور آب سنگین به قدرت معمولی ۱۰ مگاوات) در سال ۱۹۵۹ منعقد گردید. تعهد دولت ژاپن، عدم استفاده از مواد و

1- Baruch Plan.

2- Atom for Peace.

3- International Atomic Energy Agency. (IAEA)

تأسیسات در اهداف، نظامی و عدم خروج آنها از ژاپن بود. تا سال ۱۹۶۴ که تمامی پنج عضو دایم شورای امنیت آزمایشهای مربوط به انفجارات اتمی خویش را تکمیل کردند، اقدام مؤثر چندانی برای جلوگیری از انتقال فن آوری مواد هسته‌ای معمول نمی‌گردید البته پس از آن اقدامات مؤثرتر بر تقویت ایمنی هسته‌ای^(۱) قرار گرفته است و INF/CIRC/66 به عنوان سند رسمی برای اعمال نظارت آژانس بر روی تأسیسات و مواد هسته‌ای دولتها به تصویب رسید. به موجب این قرارداد دولتهای امضاکننده به طور داوطلبانه راکتور یا مواد هسته‌ای خود را تحت پوشش آژانس قرار می‌دادند و یا الزام فروشنده فن آوری یا مواد هسته‌ای موجب می‌گردید تا دولت خریدار، قرارداد مزبور را با آژانس منعقد و امضا کند.

این سند، چون دولتها برای انعقاد آن الزام جدی نداشتند و همه تأسیسات و مواد هسته‌ای موجود را نیز شامل نمی‌گردید، کارایی چندانی نداشت و مانع گسترش سلاحهای هسته‌ای نگردید. سرانجام در سال ۱۹۶۸ تلاش دول عضو کمیته خلع سلاح و توافقات دو بلوک شرق و غرب، به تصویب معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی "NPT"^(۲) در ۱۱ ماده منجر گردید که در ۵ مارس ۱۹۷۰ لازم‌الاجرا شد و دولت ایران نیز پس از تصویب معاهده در سال ۱۳۴۸، در دوم فوریه ۱۹۷۰ رسماً به آن ملحق گردید. از ویژگیهای پیمان، الزام دولتهای فاقد سلاح اتمی در انعقاد موافقتنامه ایمنی هسته‌ای مربوط به پیمان بود که تحت نام INF/CIRC/153 در سال ۱۹۷۰ از سوی شورای حکام به تصویب رسید و دولت ایران نیز در ۱۹ ژوئن ۱۹۷۳ مطابق با خردادماه ۱۳۵۲ موافقتنامه ایمنی هسته‌ای را در ۹۸ ماده با آژانس امضاء کرد که تحت شماره INF/CIRC/214 در دبیرخانه آژانس به ثبت رسید و در سال ۱۳۵۳ پس از تصویب در مجلس شورای ملی به مرحله اجرا درآمد.^(۳)

متعاقب لازم‌الاجرا شدن پروتکل منع استفاده از گازهای خفه‌کننده و مسموم و شبیه آن و همچنین مواد میکروبی در جنگ (ژنو ۱۹۲۵) که تا پایان سال ۱۹۹۵، ۱۳۳ دولت به

1- Safeguards.

2- Non-Proliferation of Nuclear Weapon Treaty.

۳- به استناد بند ۲ ماده ۹ معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی، این پیمان باید به تصویب مجلس قانونگذار کشور متبوع برسد.

آن ملحق شده‌اند، کنوانسیون راجع به منع تکمیل، توسعه، تولید و ذخیره سلاحهای باکتریولوژیک (بیولوژیک) و سمی و انهدام این سلاحها در سال ۱۹۷۲ به تصویب رسید و تا سال ۱۹۵۵، ۱۳۳ دولت به آن ملحق شده‌اند.

در دو معاهده ۱۹۲۵ و ۱۹۷۲ نظام بازرسی و ایمنی و همچنین ضمانت اجرا پیش‌بینی نشده و اجرای مفاد آن به وجدان دولتها واگذار شده‌است. پس از کاربرد وسیع جنگ‌افزارهای شیمیایی در جنگ عراق علیه ایران و عدم توجه دولت عراق به خواسته و افکار عمومی بین‌المللی جهت عدم کاربرد سلاحهای شیمیایی که ناقض کنوانسیونهای بین‌المللی مزبور بود و پس از ملاحظه آثار و علایم شدت جراحت وارده بر مجروحین جنگی ایرانی و همچنین مشاهده آثار باقیمانده از بمباران شهرها و روستاهای ایرانی و حلبچه عراق، نشستهای جهانی متعددی در مجامع بین‌المللی برگزار گردید. سرانجام کنفرانس خلع سلاح مستقر در ژنو پیش‌نویس و طرح کنوانسیون منع سلاحهای شیمیایی را تهیه و به سازمان ملل تقدیم کرد که مجمع عمومی سازمان ملل آن را در ۲۴ ماده و ۳ ضمیمه در اول دسامبر ۱۹۹۲ با اجماع به تصویب رساند و در ۱۳ ژانویه ۱۹۹۳، در پاریس ۱۳۰ دولت آن را امضا کردند که تا سال ۱۹۹۶، این تعداد به ۱۶۰ دولت افزایش یافت. پس از تصویب پارلمان دولت مجارستان به عنوان شصت و پنجمین دولت تصویب‌کننده، معاهده از ۲۹ آوریل ۱۹۹۷ لازم‌الاجرا گردیده‌است.

یکی از ویژگیها این کنوانسیون، پیش‌بینی سیستم نظارتی و کنترل آن است که در هیچ کدام از معاهدات قبلی از جمله پروتکل ۱۹۲۵ ژنو راجع به منع استفاده از گازهای خفه‌کننده و سمی، معاهده ۱۹۶۸، NPT و کنوانسیون ۱۹۷۲ ژنو راجع به منع کاربرد و انهدام سلاحهای بیولوژیک و میکروبی نیامده‌است. سلاحهای بیولوژیک، خطرناکتر از انواع دیگر سلاحهای کشتار جمعی هستند و آثار و علایم آنها مدت‌ها پس از کاربرد، بروز می‌کنند.^(۱) البته کارشناسان در حال تنظیم و ارائه مقررات نظارتی و کنترلی مربوط به این

۱- آثار و علایم کاربرد دیگر سلاحهای کشتار جمعی اتمی و شیمیایی بلافاصله پس از کاربرد، قابل رویت و مشاهده است در صورتی که آثار و علایم کاربرد سلاحهای میکروبی تا مدتها و حتی ممکن است تا چند سال بعد مشاهده نشود.

سلاح در ژنو هستند و تا به حال چندین نشست در این خصوص برگزار شده است. در ۲۲ اوت ۱۹۹۶، جامعه بین‌المللی شاهد تصویب معاهده منع کامل آزمایشهای هسته‌ای CTBT^(۱) بوده است که برای لازم‌الاجرا شدن باید ۴۴ دولت هسته‌ای آن را امضا کنند ولی دولت هندوستان با این استدلال که وجود سلاحهای هسته‌ای، امنیت ملی آن دولت را به خطر می‌اندازد، از امضای الحاقیه آن خودداری می‌کند و در ادامه اظهار می‌دارد در صورتی که دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای مدت زمان قابل قبولی را برای نابودسازی و برچیدن این نوع سلاحها پیشنهاد کنند، آن دولت نیز به معاهده ملحق خواهد شد. دولت پاکستان نیز اعلام داشته است در صورتی که دولت هندوستان به معاهده بپیوندد، آن دولت نیز ملحق خواهد شد.

مفاد و ساختار تشکیلاتی معاهدات

الف) مفاد معاهده عدم گسترش سلاحهای هسته‌ای^(۲)

در مواد ۱، ۲ و ۳ به عمده‌ترین تعهدات این معاهده اشاره شده است؛ عدم انتقال فن‌آوری تولید سلاح هسته‌ای و تأسیسات و تجهیزات مربوط به آن به دولتهای غیرهسته‌ای از سوی دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای^(۳) و عدم تلاش دولتهای فاقد سلاح جهت دستیابی به این گونه سلاحها. امضای موافقتنامه حفاظت هسته‌ای با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA)، چگونگی اصلاح و خروج از معاهده در مواد ۸ و ۱۰ پیش‌بینی شده است.

ویژگیهای مثبت معاهده

- ۱- جلوگیری از گسترش سلاحهای هسته‌ای به دولتهایی که فاقد این سلاح بوده‌اند و به عبارت دیگر توفیق در جلوگیری از گسترش افقی سلاحهای هسته‌ای؛
- ۲- قانونمند شدن استفاده از فن‌آوری هسته‌ای جهت اهداف صلح‌جویانه؛
- ۳- التزام دولتهای پیشرفته جهت انتقال فن‌آوری هسته‌ای به دولتهای فاقد فن‌آوری مزبور؛

1- Comprehensive Nuclear-Test-Ban-Treaty.(CTBT)

2- Non-Proliferation Treaty. (NPT)

3- Nuclear Weapons States.

۴- پیش‌بینی مقررات لازم برای اصلاح و تجدیدنظر در پاره‌ای از مواد^(۱) و چگونگی خروج از معاهده در صورت به خطر افتادن امنیت ملی هر دولت عضو^(۲) و ویژگیهای منفی معاهده

- ۱- عدم برابری حقوق دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای و دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای؛
- ۲- مورد توجه قرار گرفتن عدم گسترش افقی سلاحهای هسته‌ای و ساکت بودن معاهده در خصوص گسترش عمودی سلاحهای هسته‌ای^(۳)؛
- ۳- نابرابر بودن تعهدات دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای و دولتهای فاقد این سلاحها به گونه‌ای که دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای متعهد می‌گردند از هرگونه تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای خودداری ورزند، در حالی که دولتهای سلاح هسته‌ای در انتقال فن آوری هسته‌ای برای اهداف غیر نظامی به دولتهای متقاضی هیچ‌گونه الزامی ندارند؛
- ۴- در صورت نقض تعهد از سوی دولتهای هسته‌ای، ضمانت اجرای مؤثر مقرر نشده است، در صورت نقض تعهدات دولتهای فاقد سلاحهای هسته‌ای، علیه آن دولت، از سوی شورای امنیت که اعضای اصلی آن دولتهای دارنده سلاح اتمی هستند تحت عنوان صلح و امنیت جهانی، اقدامات تنبیهی صورت خواهد گرفت. (مورد کره شمالی)؛
- ۵- تخلف از ماده ۱ پیمان در خصوص انتقال و ارائه کمکهای فنی و فن آوری برای اهداف غیر صلح جویانه و نظامی به دولتهایی مانند اسرائیل، افریقای جنوبی، عراق، کره شمالی، هندوستان و پاکستان در گذشته محرز ولی نسبت به دولتهای خاطی که دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای بوده‌اند، واکنشی ابراز نشده است؛
- ۶- به موجب مفاد پیمان، تمدید نامحدود معاهده با آرای اکثریت مطلق اعضا امکان پذیر است^(۴)، اما برای تصویب یک پیشنهاد اصلاحیه، شرایط بسیار و پیچیده‌ای پیش‌بینی شده است که در نهایت ممکن است با وتوی هریک از ۵ عضو اصلی دارنده سلاحهای هسته‌ای مواجه شود^(۵)؛

۱- بند ۱ ماده هشت معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

۲- بند ۱ ماده ۱۰ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

۳- گسترش سلاحهای هسته‌ای دولتهای دارنده این نوع سلاحها.

۴- بند ۲ ماده ۱۰ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

۵- بند ۱ ماده ۸ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

۷- مجزای بودن سیستم بازرسی از معاهده و عدم تسری مقررات بازرسی به دولتهای دارنده سلاحهای هسته‌ای.

۸- هرچند که دولتهای غیرهسته‌ای برای اهداف صلح‌جویانه "مجاز" به کسب فن‌آوری هستند و عدم تحریم دولتهای مزبور^(۱)، در صورت رعایت مقررات پیش‌بینی شده است، ولی جامعه بین‌المللی عملاً شاهد عدم انجام تعهدات دولتهای هسته‌ای در مورد انتقال فن‌آوری به دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای است. به عنوان مثال علی‌رغم تأیید فعالیت‌های دولت ایران و تأیید پایبندی این دولت به معاهده منع گسترش سلاح اتمی و حفاظت مورد نظر، دولت آمریکا با استفاده از اهرمهای تبلیغاتی و سیاسی - اقتصادی، عملاً مانع انتقال فن‌آوری هسته‌ای به ایران شده است.

(ب) مفاد معاهده منع سلاحهای شیمیایی^(۲)

ویژگی خاص معاهده، مربوط به نظام بازرسی و نظارت بین‌المللی و مقررات مربوط به آن است که بوضوح تکالیف و مسئولیت دولتها و سازمانهای اجرایی را مشخص کرده و در مورد نقض مقررات این معاهده از سوی دولتهای غیرعضو نیز تکالیفی برای سازمان منع سلاحهای شیمیایی پیش‌بینی کرده است. چنانچه دولت غیرعضو معاهده به کاربرد سلاحهای شیمیایی مبادرت ورزد، مدیرکل سازمان باید ضمن اعلام مراتب به دبیرکل سازمان ملل متحد، تمام امکانات سازمان را برای پیگیری و تحقیق در اختیار دبیرکل قرار دهد. در این معاهده، دولتها از حقوق مساوی برخوردارند و صندوق کمکهای داوطلبانه مالی و اطلاعاتی برای کمک به اعضا پیش‌بینی شده است. برای جلوگیری از تخلف هریک از دولتهای عضو، اعضای دیگر، با رعایت تشریفات و مقررات مندرج در معاهده می‌توانند از سازمان درخواست کنند که تأسیسات دولت خاطی را مورد بازرسی قرار دهد. به عبارت دیگر نظارت دولتهای عضو در مورد یکدیگر، به رسمیت شناخته شده است. در این معاهده اعتبار مفاد معاهده ۱۹۲۵ و ۱۹۷۲ ژنو مورد تأکید و تأیید مجدد قرار گرفته است.

۱- ماده ۴ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

2- Convention on Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and use of Chemical Weapons and on their Destruction.

به موجب مفاد این معاهده، دولتها متعهد می‌گردند تحت هیچ شرایطی از سلاحهای شیمیایی در جنگ استفاده نکنند و از تولید و انباشت این نوع سلاحها نیز خودداری ورزند و از کمک به دیگر دولتها برای تولید و انباشت این گونه سلاحها امتناع کنند و طی مدت زمان پیش بینی شده در معاهده، به انهدام همه سلاحها و تأسیسات تولید سلاحهای شیمیایی خود مبادرت ورزند.

فعالتهای مجاز در این معاهده احصا شده‌اند. دولتهای عضو، به ارائه اطلاعات در مورد تمام سلاحهای شیمیایی و تعداد آنها و مواد شیمیایی به کار رفته در آنها، تأسیسات مربوط به تولید این گونه سلاحها و محل استقرار آنها ملزم‌اند. در طی مدتی که دولتها به انهدام سلاحهای شیمیایی و تأسیسات ذی‌ربط مبادرت می‌ورزند، باید همه اقدامات را طی اخطارنامه‌هایی به سازمان منع سلاحهای شیمیایی اطلاع دهند.

در صورت عدم رعایت مقررات و تعهدات پیش بینی شده در این معاهده از سوی دولت عضو، اقدامات تنبیهی پیش بینی شده است. اقدامات جمعی دولتهای عضو و در موارد خاص، اقدام شورای امنیت تحت عنوان اقدام علیه صلح و امنیت جهانی از جمله تنبیهات مورد نظر خواهد بود.

نحوه پیشنهاد اصلاحات و طریقه تصویب آن، تفسیر معاهده، نامحدود بودن مدت معاهده، چگونگی خروج دولتهای عضو از معاهده در صورتی که منافع عالی دولت به موجب مقررات به خطر افتد، از دیگر مندرجات این معاهده است.

ویژگیهای مثبت معاهده

- ۱- دولتهای عضو حقوقی مساوی و برابر دارند؛
- ۲- انهدام همه سلاحهای شیمیایی و تأسیسات مربوط به آنها، در صورت رعایت مقررات این معاهده از سوی اعضا، در مدت زمان معینی تحقق می‌یابد^(۱)؛
- ۳- دستورالعملهای اجرایی، نظارتی، بازرسی به طور واضح بیان شده است؛
- ۴- تعهدات دولتها و سازمان نسبت به یکدیگر صریح و واضح است؛
- ۵- خروج هر دولت عضو از معاهده، در صورتی که مصالح ملی آن دولت با خطر

۱- در بند ۶ ماده ۴ و بند ۸ ماده ۵ منع سلاحهای شیمیایی مدت زمان انهدام ۱۰ سال پس از لازم الاجرا شدن معاهده می‌باشد.

مواجهه شود، امکانپذیر است؛^(۱)

۶- در مورد اصلاح مفاد معاهده و نحوه تصویب آن مقرراتی پیش‌بینی شده است؛^(۲)

۷- در صورت بروز اختلاف بین دو یا چند دولت عضو، با دو یا چند دولت عضو

دیگر، یا با سازمان و بالعکس مقرراتی پیش‌بینی شده است؛^(۳)

ویژگیهای منفی معاهده

۱- عدم رعایت منصفانه تقسیمات جغرافیایی در تعیین شورای اجرایی، به گونه‌ای که

از ۴۱ عضو شورای اجرایی، ۲۳ نفر از دولتهای گروه غرب هستند.

۲- با توجه به اختیارات گسترده‌ای که برای سازمان و بازرسان پیش‌بینی شده است،

امکان نقض حق حاکمیت دولتهای کمتر توسعه یافته، از سوی دولتهای پیشرفته، از طریق

سازمان وجود دارد.

۳- در صورت اجرای کامل مفاد معاهده، موقعیت استراتژیک به نفع دولتهایی است

که انواع دیگری از سلاحهای کشتار جمعی از جمله سلاحهای اتمی دارند، زیرا در

معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی، انهدام و منع تولید آن پیش‌بینی نشده است.

۴- با توجه به این که بیشترین زرادخانه‌ها و انبارهای سلاح، تجهیزات و مواد

شیمیایی در اختیار دولتهای غربی است، ضمانت اجرای کافی برای انجام تعهدات این

دولتها، که انواع دیگری از سلاحهای کشتار جمعی را نیز در اختیار دارند، وجود ندارد.

تشکیلات اجرایی معاهدات

۱- تشکیلات اجرایی دو معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی و منع سلاحهای

شیمیایی تقریباً مشابه‌اند. در اساسنامه آژانس ارکان تصمیم‌گیرنده عبارت‌اند از: ۱-

کنفرانس عمومی؛ ۲- شورای حکام؛ ۳- تشکیلات داوری و کارکنان تحت ریاست دبیرکل

که بالاترین مرجع تصمیم‌گیری، کنفرانس عمومی است. مسئولیت اجرای مقررات

اساسنامه آژانس و معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای، نظارت بر رعایت مقررات

حفاظت و توافقات دوجانبه بر عهده این ارگانهای اجرایی است. البته دبیرکل برای

۱- بند ۲ ماده ۱۶ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

۲- ماده ۱۵ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای. ۳- ماده ۱۴ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای.

نظارت و بازرسی به تعداد کافی معاون و بازرس در اختیار دارد. در معاهده منع سلاحهای شیمیایی نیز تشکیلات اجرایی به ترتیب عبارت‌اند از کنفرانس دولتهای عضو، شورای اجرایی و دبیرخانه فنی که شرح وظایف آنها به طور مشروح در معاهده پیش بینی شده است.

اقدامات محدود کننده دولتهای دارنده سلاح و فن آوری هسته‌ای جهت عدم انتقال فن آوری برای اهداف غیرنظامی و صلح جویانه

علی‌رغم تعهداتی که دولتهای دارنده سلاح و فن آوری هسته‌ای در زمان ارائه پیش نویس اساسنامه آژانس و معاهده منع گسترش سلاح اتمی خود را متعهد به آن می‌دانستند (اینکه استفاده از فن آوری هسته‌ای در اهداف غیرنظامی و صلح جویانه حق همه دولتهاست)، متأسفانه بعد از تصویب اساسنامه و معاهده به مرور آن تعهدات را فراموش کردند و نه تنها در جهت انتقال فن آوری، اقدام مؤثری جز به چند دولت که در بلوک سیاسیشان قرار داشت، نکردند، بلکه برخلاف نص صریح اساسنامه و معاهده، به ایجاد محدودیتهایی در خصوص انتقال فن آوری مبادرت ورزیدند و بعضاً نیز دیگر دولتها را از دستیابی به فن آوری جهت اهداف غیرنظامی تحریم کردند؛ برخی از این اقدامات عبارت‌اند از:

۱- کمیته زانگر

این کمیته در سال ۱۹۷۱، از سنوی آن دسته از اعضای معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای، که توانایی تهیه و صدور فن آوری و مواد و کالای هسته‌ای را داشتند، به ریاست کلودزانگر سوئسی تشکیل گردید. این کمیته در سال ۱۹۷۴ به دبیرکل آژانس بین‌المللی اعلام داشت که اعضا در مورد صدور مواد و فرآورده‌های اتمی به دولتهای غیرعضو معاهده، مقرراتی را پیش‌بینی و اعمال خواهد کرد.^(۱)

۲- کلوپ لندن

در سال ۱۹۷۵ عده‌ای از دولتهای عضو و غیرعضو معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای که از توانایی لازم برای انتقال فن آوری و مواد هسته‌ای برخوردار بودند، در لندن

تحت عنوان "باشگاه لندن" یا کنفرانس صادرکنندگان ماده‌هسته‌ای با هدف ایجاد هماهنگی جهت انتقال مواد هسته‌ای و فن‌آوری، اعلام موجودیت و اقدام به برگزاری گردهمایی‌هایی کردند.

این دو کمیته ضمن ارائه فهرست‌هایی به دبیرکل آژانس، برای انتقال آن اعلام داشتند دولت دریافت‌کننده بایستی تضمین‌هایی را بسپارد.^(۱)

با توجه به اینکه مسئولیت هر نوع هماهنگی و ارائه هر نوع پیش‌شرطی بایستی در کنفرانس دولتهای عضو معاهده NPT به تصویب و برای اجرا ابلاغ شود، این اقدامات نقض مقررات اساسنامه و معاهده محسوب می‌شود.

۳- قانون منع گسترش هسته‌ای آمریکا

کنگره آمریکا در سال ۱۹۷۸، برای محدود کردن تبادل فن‌آوری هسته‌ای قابل استفاده در اهداف صلح‌جویانه، قانون منع گسترش هسته‌ای آمریکا را به تصویب رساند. به موجب این قانون، انتقال اورانیوم غنی‌شده و پلوتونیوم و تسهیلات تولید اورانیوم غنی‌شده ممنوع گردید و ساخت نیروگاه‌های هسته‌ای در کشورهای دیگر، از سوی شرکتهای آمریکایی، به اخذ مجوز رسمی از دولت مشروط شد.^(۲)

به نظر می‌رسد این اقدام برای قانونی کردن عدم انجام تعهدات شرکتهای آمریکایی در قبال تعهداتشان به ایران صورت پذیرفته است.

اقدامات گروهی و انفرادی دولتهای دارنده فن‌آوری هسته‌ای، مشابه آنچه بیان شد از سوی دولتهای غیرهسته‌ای در کنفرانسهای بازنگری معاهده NPT مورد اعتراض و نکوهش شدید قرار گرفته است، زیرا این اقدامات ناقض معاهدات بین‌المللی است^(۳) و هر نوع محدودیت باید فقط از طریق آژانس بین‌المللی انرژی اتمی اعمال شود و اقدامات محدودکننده مزبور، نقض صریح مقررات ماده ۴ معاهده است.

در سال ۱۹۸۴ بعد از مشاهده آثار و علایم کاربرد سلاحهای شیمیایی از سوی رژیم عراق در جنگ علیه ایران، کشورهای دارنده سلاح شیمیایی و فن‌آوری مربوط به آن

۱- محمود یادگارفر، "نظام‌های بازرسی سلاح‌های کشتار جمعی"، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران،

۲- محمود یادگارفر، همان‌جا، ص ۸۱.

سال ۱۳۷۶.

۳- در ماده ۴۶ عهدنامه ۱۹۶۹ وین راجع به حقوق معاهدات، اصل برتری حقوق بین‌الملل بر حقوق داخلی بیان شده است. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به منبع پیشین، ص ۸۲.

جهت جلوگیری از انتقال مواد و فن آوری شیمیایی به تشکیل گروه استرالیا مبادرت ورزیدند و در مورد عدم انتقال مواد شیمیایی که کاربرد دوگانه دارند، مقرراتی وضع کردند که این اقدام موجب تضييع حقوق دولت ایران گردید؛ زیرا از دسترسی به موادی که کاربرد آن در امور بهداشتی است، محروم گردید. البته پس از لازم الاجرا شدن معاهده منع سلاحهای شیمیایی، بایستی اقدام محدودکننده فوق برطرف گردد، زیرا تدوین و تصویب هر نوع مقرراتی به عهده سازمان منع سلاحهای شیمیایی است.

تعهدات دولتهای دارنده سلاح هسته‌ای

تعهدات عمده‌ای که این دولتها به موجب معاهده پذیرفته‌اند، عبارت‌اند از:

- (۱) عدم انتقال سلاحهای هسته‌ای و دیگر ادوات انفجاری؛
- (۲) انتقال تجهیزات فن آوری و اطلاعات هسته‌ای به دولتهای غیرهسته‌ای؛
- (۳) توقف مسابقات تسلیحاتی و حصول خلع سلاح هسته‌ای؛
- (۴) اعطای تضمینات امنیتی هسته‌ای به دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای.^(۱)

تعهدات دولتهای غیرهسته‌ای

تعهدات عمده این دولتها به طور اجمال:

- (۱) تعهد به عدم ساخت و دریافت سلاحهای هسته‌ای و فن آوری در این زمینه؛
- (۲) قبول حفاظتهای آژانس است.^(۲)

تعهدات دولتها به موجب معاهده منع سلاحهای شیمیایی

عمده تعهدات دولتها به شرح زیر عبارت‌اند از:

- (۱) عدم تولید، توسعه، اکتساب، ذخیره‌سازی سلاحهای شیمیایی و عدم انتقال آنها و انهدام کامل سلاحهای شیمیایی و تأسیسات مربوط به آنها؛
- (۲) عدم انتقال سلاحهای شیمیایی و فن آوری تولید این گونه سلاحها؛
- (۳) ممنوعیت کاربرد سلاحهای شیمیایی؛^(۳)
- (۴) ارائه اطلاعات کامل درخصوص موجودی سلاحهای شیمیایی "موادی که در آنها

۱- برای مطالعه بیشتر رجوع شود به محمود یادگارفرو، ص. ۷۳.

۲- برای مطالعه بیشتر رجوع شود به منبع پیشین ص. ۹۶.

۳- برای مطالعه بیشتر رجوع شود به منبع پیشین ص. ۱۰۳.

به کار رفته است^۱، تأسیسات مربوط به تولید سلاحهای شیمیایی و محل استقرار آنها، نوع مواد شیمیایی موجود در کشور، اقدامات مربوط به انهدام سلاح و تأسیسات از طریق اعطای اظهارنامه؛

ضمناً همه دولتها در برخورداری از حقوق و تعهدات با هم برابرند.

اعطای مزایا و مصونیتهای بازرسان و کمک بازرسان و اعضای سازمان منع سلاحهای شیمیایی

این مزایا و مصونیتها با مزایا و مصونیتهای معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی متفاوت است. حدود مزایا و مصونیتهای NPT در قرارداد جداگانه‌ای تحت نامه شماره INF/CIRC/9/REV2 در ۲۶ جولای ۱۹۶۷، مورد تصویب شورای حکام قرار گرفته است.^(۱)

نظارت و بازرسی

در معاهده منع سلاحهای شیمیایی، پس از امضا و الحاق به معاهده از سوی هر دولت، دولت ملحق شده، تمام مفاد معاهده از جمله مقررات بازرسیها را می‌پذیرد و برای این منظور، قرارداد جداگانه‌ای با سازمان منع سلاحهای شیمیایی امضا خواهد کرد. ولی در خصوص نظارت و بازرسی از دولتهای عضو معاهده NPT، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی ملزم به انعقاد قرارداد با دولتهای عضو است که قراردادهای موجود، شکل و تعهدات متفاوتی دارند.

انواع قراردادهای بازرسی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و مطالعات فرعی
قراردادهای منعقد شده آژانس با دولتها برحسب اینکه سلاح اتمی داشته باشند یا نداشته باشند و یا اینکه به معاهده NPT ملحق شده باشند یا نه، متفاوت است. انواع قراردادهای شرح زیر است:

۱- قرارداد بازرسی INF/CIRC/66

قرارداد INF/CIRC/66 قبل از الحاق هر دولت به NPT در اختیار آژانس قرار دارد که هر عضو جدید در صورت تمایل در چارچوب آن با آژانس قرارداد منعقد می‌کند. به موجب این قرارداد، آژانس فقط از تأسیساتی نظارت خواهد کرد که دولت عضو داوطلبانه خواهان بازرسی از آن می‌شود و بازرسی از همه تأسیسات هسته‌ای یک دولت را شامل

۱- این مزایا و مصونیتها مطابق با مزایا و مصونیتهای دیپلماتیک و معاهده روابط سیاسی وین مصوب ۱۸ آوریل ۱۹۶۱ می‌باشد.

نمی‌گردد. همچنین چنانچه دولت دارنده فن آوری و مواد و تأسیسات هسته‌ای، شرط واگذاری و فروش این اقلام را منوط بر نظارت آژانس کرده باشد، دولت خریدار ملزم است چنین قراردادی را با آژانس به امضا برساند. دولتهای عضو دایم شورای امنیت " دولتهایی که به موجب معاهده NPT، دولت هسته‌ای نامیده می‌شوند" و دولتهای اسرائیل، هند، پاکستان، افریقای جنوبی، برزیل و آرژانتین، قرارداد بازرسی INFCIRC/66 را با آژانس منعقد کرده‌اند. در این نوع قراردادها اصولاً نظارت بر تأسیساتی که مورد استفاده غیر صلح جویانه و نظامی قرار می‌گیرند پیش‌بینی نشده است.

۲- قرارداد بازرسی INFCIRC/153

بعد از تصویب معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای در سال ۱۹۶۸، شورای حکام، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به موجب ماده ۳ این معاهده و برای رعایت مقررات مواد یک و دو معاهده، مقررات بازرسی از دولتهای فاقد سلاحهای هسته‌ای را در مجموعه‌ای تحت نام INFCIRC/153 در سال ۱۹۷۰ و بعد از لازم‌الاجرا شدن معاهده NPT در ۹۸ ماده تصویب و به مورد اجرا گذاشت و دولتهای عضو معاهده به موجب ماده ۳، به انعقاد قرارداد مزبور با آژانس ملزم گردیدند.

دولت ایران نیز قرارداد مزبور را در ۱۹ ژوئن ۱۹۷۳، با آژانس امضا کرده که تحت سند INFCIRC/214 در دفتر آژانس در وین به ثبت رسیده است. از تاریخ ۱۵ می ۱۹۷۴ نیز پس از تحویل تصویب نامه مجلس شورای ملی به آژانس، این قرارداد، به مرحله اجرا در آمده است.

۳- قرارداد بازرسی INFCIRC/193

نظر به اینکه ماده ۷ معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای، قراردادها و پیمانهای منطقه‌ای راجع به عاری کردن هر منطقه از سلاحهای هسته‌ای و همکاری هسته‌ای صلح جویانه را به رسمیت شناخته است، آژانس با سازمان دولتهای اروپایی که برای همکاریهای صلح آمیز هسته‌ای، تشکیلاتی به نام EUR-ATOM تأسیس کرده‌اند، قرارداد بازرسی INFCIRC/193 را منعقد ساخته است. دولتهای عضو، ضمن اینکه به موجب ترتیبات مندرج در سازمان یورواتم مورد نظارت و بازرسی قرار می‌گیرند، بر اساس قرارداد فوق، در صورتی که آژانس نیز بازرسی هریک از دولتهای عضو یورواتم را ضروری بداند، تأسیسات، تجهیزات و مواد هسته‌ای آن دولت مورد بازرسی آژانس قرار

خواهد گرفت.

۴- قرارداد بازرسی INFCIRC/225

دولت ایالات متحده آمریکا برای انتقال سه تن اورانیوم طبیعی فلز جهت برنامه منطقه توگای ژاپن (شامل یک راکتور آب سنگین به قدرت معمولی حرارتی ۱۰ مگاوات) و برای جلوگیری از استفاده غیر صلح جویانه از مواد و تأسیسات از سوی دولت ژاپن، قراردادی را با این دولت منعقد کرد و پس از اینکه دولت ژاپن به معاهده NPT ملحق شد، آژانس با توجه به مفاد قرارداد اولیه دولت آمریکا و ژاپن و مفاد قرارداد INFCIRC/153، قرارداد INFCIRC/255 را با دولت یادشده منعقد ساخت. آژانس براساس مفاد این قرارداد، تأسیسات و مواد هسته‌ای دولت ژاپن را مورد نظارت و بازرسی قرار می‌دهد.

نظامهای بازرسی

الف - نظامهای بازرسی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

دولتهای بازرسی شونده با توجه به نوع بازرسی معین می‌گردند. انواع روشهای بازرسی مورد استفاده عبارت‌اند از: ۱- بازرسی تأییدی یا عادی؛ ۲- بازرسی ویژه؛ ۳- بازرسی داوطلبانه.

۱- بازرسی تأییدی یا عادی

بازرسی تأییدی یا عادی نوعی بازرسی است که بازرسان آژانس برای تأیید اطلاعات ارائه شده از سوی دولتها در محل انجام می‌دهند. بازرسان پس از حضور در محل، شیوه‌های حسابرسی دولتها برای تعیین میزان مواد هسته‌ای موجود در انبارها یا راکتورها را بررسی می‌کنند، و در محل نگهداری مواد هسته‌ای و استقرار تأسیسات و تجهیزات حضور می‌یابند و اطلاعات ارائه شده از سوی دولتها را مورد بررسی قرار می‌دهند. در این مورد ماده ۷۲ قرارداد بازرسی INFCIRC/153,214 در خصوص بازرسی تأییدی مقرر می‌دارد:

آژانس به صورت مستمر در موارد زیر به انجام بازرسی خواهد پرداخت:

(الف) تطابق ثبت و گزارشها؛

ب) بررسی موقعیت، مشخصات، مقدار و ترکیبات تمامی مواد هسته‌ای موضوع حفاظت تحت این قرارداد؛

ج) بررسی اطلاعات مربوط به علل بروز مواد به حساب نیامده و اختلاف ارسال کننده - دریافت کننده و خطاها در موجودی کتابی.

بازرسان آژانس برای انجام بازرسی از فنون روز بهره خواهند برد و برای تهیه گزارش از شیوه‌های آماری و نمونه برداری اتفاقی، استفاده می‌کنند؛ به عنوان مثال چنانچه دولت ایران در انبارهای خود ۱۰ بسته اورانیوم نگهداری می‌کند، برای تأیید وزن هر بسته به طور اتفاقی دویا سه بسته وزن می‌گردد و چنانچه هریک از بسته‌ها یک کیلوگرم باشد، موجودی مواد هسته‌ای مورد تأیید قرار می‌گیرد. حق بازرسی تأییدی فقط محل‌های ذکر شده در اظهارنامه‌های دولتها را شامل می‌شود و موارد دیگر و معادن اورانیوم را در بر نمی‌گیرد.

شدت و فاصله زمانی بازرسیها

شدت و دفعات بازرسی تأییدی، به میزان و نوع مواد و تأسیسات موجود در سرزمین تحت صلاحیت هر دولت بستگی دارد. هرچقدر مواد هسته‌ای غنی شده و تأسیسات موجود از نظر فن آوری پیشرفته‌تر باشند، شدت و تعداد دفعات بازرسی و دقت عمل بازرسان بیشتر خواهد بود. هرچقدر دولتها برای تولید بمب هسته‌ای امکانات و تجهیزات و مواد بیشتری در اختیار داشته باشند، آژانس نظارت بیشتری اعمال خواهد کرد.^(۱)

چنانچه بازرسان آژانس، نسبت به عملکرد یکی از دولتهای عضو که مقادیر معینی مواد هسته‌ای داشته است، شک کند در این صورت بازرسان آژانس در محل حضور دائمی خواهند داشت تا شبهه به وجود آمده برطرف شود. در چنین مواقعی بازرسان آژانس، صلح آمیز بودن آن فعالیت هسته‌ای دولت عضو را تأیید نمی‌کنند. کره شمالی از مواردی است که بازرسان آژانس در محل تأسیسات هسته‌ای آن دولت حضور دائم دارند و صلح آمیز بودن فعالیت هسته‌ای مزبور را تأیید نکرده‌اند.^(۲)

بازرسی تأسیسات هسته‌ای ایران از سوی بازرسان آژانس از سال ۱۹۷۴ تا سال

۱- گزارش شماره NSD-5 9/2/96 مردادماه ۱۳۷۵، معاونت حفاظت و ایمنی هسته‌ای سازمان انرژی اتمی ایران.

۲- Mažarr, J. Michael, "North Korea and The Bomb". May 1995.

۱۹۹۰ هر سال یکبار انجام پذیرفته و از سال ۱۹۹۰ به بعد تعداد بازرسیهای عادی به دوبار در سال و سپس به چهاربار در سال افزایش یافته است.^(۱)

چنانچه میزان مواد موجود در خاک هر دولت، در حد گرم و یا کمتر از حساسیت وسایل اندازه گیری و یا مقادیر آن کمتر از آنچه در جداول پیش بینی شده باشد به موجب ماده ۳۶ و ۳۷ INFIRC/153 حسب درخواست دولت عضو، موارد مزبور از اعمال حفاظت و بازرسی معاف خواهد بود.

در صورتی که مواد موجود در داخل یک کشور از بین برود یا آنچنان رقیق گردد که قابل استفاده در فعالیتهای هسته ای نباشد و یا مواد غیر قابل بازیافت تشخیص داده و یا به خارج از کشور منتقل شوند، در این صورت نظارت و بازرسی آژانس خاتمه یافته تلقی می گردد.^(۲)

نحوه بازرسی

برای انجام بازرسی تأییدی، آژانس مراتب را یک هفته قبل از اعزام بازرسان، کتباً به اطلاع دولت عضو خواهد رساند. این اعلام شامل مشخصات بازرسان، محل‌های مورد بازرسی و زمان و مکان ورود بازرسان خواهد بود. این مدت برای بررسی اطلاعات طرح ارائه شده از سوی دولت عضو حداقل یک هفته خواهد بود.^(۳) بازرسان پس از ورود به همراه نماینده دولت عضو به محل مأموریت اعزام و در امر بازرسی به گونه ای اقدام خواهد کرد که خللی در فعالیت روزمره وارد نشود. بازرسان نمی توانند انجام عملی را از کارکنان تأسیسات خواستار شوند. نماینده ای که از سوی دولت عضو، تیم بازرسی را همراهی می کند، نمی تواند با انجام اموری موجب تأخیر عملیات بازرسی گردد.^(۴) در هر حال هرگونه اقدام مغایر با قرارداد در صورت جلسه پایانی بازرسان منعکس خواهد شد. در پایان بازرسی چنانچه اقدامات دولت عضو، مطابق با قرارداد بازرسی باشد، فقط صلح آمیز بودن فعالیتهای هسته ای دولت عضو، تأیید خواهد شد.

۲- بازرسی ویژه

در ماده ۷۳ قرارداد بازرسی INFIRC/214، بازرسی ویژه چنین تعریف شده است:

۱- مواد ۷۸ تا ۸۲ قرارداد بازرسی INFIRC/214 به تواتر و شدت بازرسیهای مستمر "عادی" اختصاص یافته است.

۲- مواد ۱۱ و ۱۲ قرارداد بازرسی INFIRC/214.

۳- ماده ۸۹ منبع پیشین.

۴- بند ج ماده ۸۲ منبع پیشین.

ماده ۷۳: ".... یک بازرسی در صورتی ویژه خواهد بود که اضافه بر بازرسی مستمر و در خصوص مواد ۷۸ تا ۸۲ قرارداد یا تقاضای دسترسی به اطلاعات یا مکانهایی علاوه بر دسترسی به آنهايي صورت پذیرد که در ماده ۷۶ برای بازرسیهای ویژه و مستمر یا هر دو ی آنها مطرح شده است."

در این تعریف دو نکته اساسی وجود دارد:

۱- بازرسی ویژه، اضافه بر بازرسی مستمر است. در مواردی که آژانس، بازرسی از تأسیسات یا مواد هسته‌ای دولت عضو را ضروری بداند، چنانچه شورای حکام با توجه به ماده ۱۸ قرارداد بازرسی، انجام بازرسی ویژه را تصویب کند، این بازرسی انجام خواهد شد.

۲- در مواردی که دولتی قصد صدور مواد هسته‌ای خود را داشته باشد باید دو هفته قبل از ارسال مواد، مراتب را به اطلاع آژانس برساند. در این صورت اگر آژانس، بازرسی از محموله را ضروری تشخیص دهد، از دولت عضو درخواست خواهد کرد که امکانات لازم را برای بازرسی از محموله فراهم آورد. پس از فراهم شدن مقدمات بازرسی، بازرسان آژانس در محل حضور می‌یابند و ضمن درج مشخصات مواد، نسبت به پلمپ آن اقدام خواهند کرد.^(۱)

۳- بازرسی داوطلبانه

به این نوع بازرسی در قرارداد بازرسی، اساسنامه آژانس و مقررات معاهده اشاره‌ای نشده است. اولین بار پس از اینکه دولت آمریکا علیه فعالیتهای هسته‌ای ایران، تبلیغات وسیعی به راه انداخت و چنین عنوان کرد که دولت ایران در صدد دستیابی به سلاح اتمی است، هر چند که اقدامات مزبور ناشی از فشارهای سیاسی دولتمردان آمریکا برای وادار ساختن دولت ایران به پذیرش خط‌مشیهای سیاسی آنها، و ناقض تعهدات پذیرفته شده بین‌المللی و دوجانبه دولت آمریکا بوده است، دولت ایران برای خنثی کردن این تبلیغات و اثبات بی‌اساس بودن ادعاهای دولت آمریکا، در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۷۴ دوبار داوطلبانه از آژانس تقاضا کرد که همه تأسیسات و مواد هسته‌ای ایران را مورد بازرسی قرار دهد. پس از پذیرش این درخواستها، بازرسان آژانس همه مواد و

تأسیسات هسته‌ای ایران را مورد بازرسی قرار دادند و صلح‌آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای ایران را همانند بازرسی‌های قبلی، تأیید کردند.

پس از آن دبیرکل و کارشناسان آژانس، بی‌اساس بودن ادعاهای امریکا و صلح‌آمیز بودن فعالیت‌های هسته‌ای ایران را مورد تأیید و تأکید قرار دادند.^(۱)

ب) نظام بازرسی معاهده منع سلاحهای شیمیایی

نظام بازرسی معاهده منع سلاحهای شیمیایی یکی از بارزترین نمونه دخالت در امور داخلی و حق حاکمیت هر دولت و نظارت مستمر بر عملکرد وی حتی در زمینه‌های صلح‌آمیز است؛ امری که برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی مورد توجه دولتها و حقوقدانان بین‌المللی نوین قرار گرفته است و این‌گونه نظارتها را برای جلوگیری از تولید، انباشت و کاربرد سلاحهای شیمیایی ضروری دانسته‌اند. نظام بازرسی این معاهده بر عکس نظام بازرسی معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی، تمامی سرزمین و سرحدات هر دولت را دربرمی‌گیرد و به محلها و اماکنی که دولتهای عضو در اظهارنامه‌های خود به آنها اشاره کرده‌اند، اکتفا نمی‌شود.

در نظام بازرسی این معاهده، حق نظارت دولتها بر عملکرد یکدیگر پذیرفته شده است و هریک از دولتها که تولید و انباشت سلاحهای شیمیایی از سوی دولتهای دیگر را برای خود خطرآفرین بدانند، می‌تواند با نظارت دقیق و اعلام به موقع نقض مقررات آن دولت عضو به سازمان منع سلاحهای شیمیایی، از اقدامات غیرصلح‌آمیز آن دولت جلوگیری کند.

بازرسیها به موجب مقررات این معاهده به دوروش انجام می‌پذیرد:

۱- بازرسی تأییدی یا عادی

این نوع بازرسی برای تأیید اطلاعات ارائه شده از سوی دولتهای عضو، از سوی بازرسان سازمان معمول می‌گردد. قبل از هر بازرسی، مدیرکل مراتب را کتبا با درج اطلاعات مربوط به نوع بازرسی، نقطه ورودی تیم بازرسان، تاریخ و زمان ورود تقریبی به نقطه ورودی، نوع وسیله مورد استفاده بازرسان، محل مورد بازرسی، اسامی بازرسان

کمک بازرسان به دولت بازرسی شونده اعلام خواهد کرد. دولت بازرسی شونده بلافاصله حداکثر یک ساعت پس از دریافت این اطلاعیه باید دبیرخانه فنی را کتبا از وصول اطلاعیه آگاه کند. چنانچه دولتی نسبت به تعیین بازرس یا کمک بازرسی که از قبل مورد تأیید واقع شده است، اعتراض داشته باشد، باید قبل از بازرسی، اعتراض خود را با ذکر دلیل کتبا به اطلاع مدیرکل برساند. مدیرکل باید ضمن حذف بازرس یا کمک بازرس از تیم بازرسی، مراتب را به اطلاع دولت عضو برساند.^(۱)

دولت عضو بازرسی شونده از طریق نماینده خود که تیم بازرسی را همراهی می کند می تواند همه اقدامات بازرسان را تحت نظارت داشته باشد.^(۲)

با توجه به اینکه دولتهای عضو این معاهده حقوقی مساوی دارند و اصولاً دولتهای هسته ای نیز علی رغم برتری نظامی، حقوق مساوی با دیگر دولتها را پذیرفته اند، مقررات بازرسی نیز به طور یکسان در مورد دولتهای عضو اعمال می گردد و به موجب مقررات این معاهده بازرسان در خصوص چگونگی انهدام سلاحهای شیمیایی و تأسیسات مربوط به آن و رعایت دیگر تسهیلات دولتهای عضو و ... اقدامات بازرسی و نظارتی خود را معمول می دارند و در بازرسیهای خود چنانچه به موارد نقض تعهدات یا عدم اجرای آن مواجه گردند، مراتب را در صورت جلسه بازرسی درج می کنند و آنها را به مدیرکل سازمان تحویل می دهند. مدیرکل نیز در جهت الزام دولت عضو به ایفای تعهدات خود اقداماتی از قبیل اخذ توضیح از دولت عضو متخلف، اعلام به شورای اجرایی و کنفرانس عمومی دولتهای عضو و در موارد اضطراری به شورای امنیت سازمان ملل را معمول می دارد که در بحث آتی به آن اشاره می شود.

۲- بازرسی اتهامی

بازرسی اتهامی هنگامی به عمل می آید که یک دولت عضو از شورای اجرایی، در خصوص عملکرد دولت عضو دیگری در خصوص نقض احتمالی تعهداتی که به موجب معاهده منع سلاحهای شیمیایی پذیرفته است، درخواست بازرسی کند.

عناصر عمده ای که در تعریف ملاحظه می شوند عبارت اند از :

۱- بند ۳۸ بخش دو پیوست معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

۲- بند ۴۹۰ بخش ۲ منبع پیشین.

۱- فقط دولت عضو معاهده می‌تواند از شورای اجرایی تقاضای بازرسی کند. زیرا در بند ۳ ماده ۹ معاهده، قید "هر دولت عضو" آمده است. با توجه به مراتب فوق استنباط می‌شود که حتی سازمان هم نمی‌تواند چنین درخواستی از شورای اجرایی داشته باشد و چنانچه طی بازرسیها یا از طریق ارگانهای تابعه، اطلاعاتی در مورد نقض تعهدات دولت عضو کسب کند، باید از طریق بازرسی عادی و اخذ توضیح از دولت نقض کننده مقررات، رفع ابهام کند.

۲- بازرسی اتهامی بایستی برای موضوع مهمی که موجب نگرانی از عدم پایبندی به معاهده از سوی دولت عضو دیگر باشد، درخواست شود و برای هر مورد جزئی، این تقاضا پذیرفته نخواهد شد. مثلاً در موارد مهمی که دولت عضو مبادرت به خرید و ذخیره مواد شیمیایی جدول شماره یک می‌کند که در تولید سلاحهای شیمیایی کاربرد دارند. و یا در مواردی که مبادرت به کسب فن آوری تولید سلاحهای شیمیایی و خرید تأسیسات مربوط به آن می‌کند، بازرسی اتهامی قابل توجه خواهد بود. در غیر این صورت عدم صدور ویزا یا عدم پذیرش یک یا چند بازرسی و کمک بازرسی و اقداماتی از این قبیل نمی‌تواند موردی برای درخواست بازرسی اتهامی باشد. اساسی بودن یا نبودن موضوع نگرانی از عدم پایبندی به معاهده، به عرف بین‌المللی و عرف بین دولتهای عضو معاهده بستگی دارد.

۳- درخواست بازرسی اتهامی باید به مدیرکل شورای اجرایی تسلیم گردد، زیرا قبل از بازرسی اتهامی، شورای اجرایی باید اقداماتی را معمول دارد که شامل رایزنی و همکاری دولتهای عضو، درخواست توضیح از دولت متخلف از سوی دولت متقاضی بازرسی و سرانجام درخواست توضیح از طریق شورای اجرایی است. در این صورت دولت متقاضی کتباً از شورای اجرایی می‌خواهد که در خصوص نقض مقررات از دولت عضو توضیح بخواهد و شورای اجرایی نیز از طریق مدیرکل، حداکثر ظرف ۲۴ ساعت، مورد سؤال را به دولت مورد نظر ارسال می‌کند و این دولت، "دولت سؤال شونده"، باید ظرف مدت دو روز از تاریخ دریافت سؤال، توضیحات لازم را تهیه و به اطلاع شورای اجرایی برساند و شورای اجرایی نیز ظرف مدت حداکثر ۲۴ ساعت توضیحات آن دولت را به دولت سؤال کننده ارسال می‌دارد. در صورت ناکافی بودن پاسخ، دولت سؤال

کننده، مجدداً از شورای اجرایی درخواست توضیحات بیشتری می‌کند و شورای اجرایی به نحوی که بیان شد، مجدداً از دولت سؤال شونده درخواست تکمیل اطلاعات را می‌کند و چنانچه دولت متقاضی، پاسخ دولت مورد اتهام را ناکافی بداند، شورای اجرایی می‌تواند جهت بررسی اطلاعات و سوابق از مدیرکل درخواست کند که یک گروه کارشناس تشکیل دهد.

نحوه انجام بازرسی اتهامی

در صورتی که اقدامات پیشگیرانه در جهت متقاعد ساختن دولت متخلف برای پایبندی و رفع ابهام مؤثر نباشد، از سوی سازمان منع سلاح شیمیایی بازرسی اتهامی معمول می‌گردد.

اقدامات مدیرکل

پس از وصول تقاضای بازرسی اتهامی، که حاوی اطلاعات دقیقی از محل، مبادی ورودی، نوع اقدام و فعالیت ناقض معاهده است، مدیرکل اقدامات اولیه را جهت منطبق بودن درخواست با مقررات مورد نظر معمول می‌دارد. چنانچه تقاضای بازرسی اتهامی وفق موازین باشد، مدیرکل مبادرت به تعیین بازرسانی می‌کند که تابعیت دولتهای متقاضی و بازرسی شونده را نداشته باشند. همچنین ۱۲ ساعت قبل از ورود تیم بازرسی به نقطه ورودی، مراتب را به اطلاع شورای اجرایی و دولت بازرسی شونده خواهد رساند.^(۱)

چنانچه شورای اجرایی طی مدت اعلامی با سه چهارم آرای همه اعضا، درباره بازرسی اتهامی اتخاذ تصمیم کند و تشخیص دهد که درخواست بازرسی، واهی، سوءاستفاده یا خارج از دامنه شمول بند ۸ ماده ۹ قرار دارد، اقدامات مقدماتی متوقف خواهد شد. در این رأی‌گیری دولتهای متقاضی و بازرسی شونده حق شرکت نخواهند داشت.^(۲)

مدیرکل "تمام تجهیزات"، لوازم و امکانات مورد نیاز بازرسان را در اختیار آنان قرار خواهد داد. ناظر دولت متقاضی در صورت پذیرش دولت بازرسی شونده، در تیم بازرسی حضور خواهد داشت که در این صورت او نیز از تمام مزایا و مصونیت‌های

بازرسان برخوردار خواهد بود.^(۱)

اقدامات دولت بازرسی شونده

همان گونه که اشاره شد، مدیر کل ۱۲ ساعت قبل از بازرسی، دولت بازرسی شونده را در جریان امر قرار خواهد داد. چنانچه این دولت توضیحاتی داشته باشد، مراتب را با مدارک مورد نظر به شورای اجرایی اعلام و ارسال و تقاضای اجلاس ویژه خواهد کرد که شورا حسب تقاضای دولت بازرسی شونده، اجلاس ویژه‌ای تشکیل می‌دهد و در خصوص تقاضای دولت عضو اظهار نظر می‌کند. چنانچه اعتراض دولت عضو رد شود، بازرسی در وقت معین و مقرر شده انجام می‌پذیرد و دولت بازرسی شونده باید پس از ورود بازرسان به محدوده بازرسی نسبت به تأمین امنیت محل و نظارت بر کنترل و ورود و خروج و محصور کردن منطقه و خروج وسائط نقلیه از محدوده زمینی، دریایی و هوایی، اقدامات لازم را انجام دهد و اطلاعات لازم را جمع‌آوری و در اختیار بازرسان قرار دهد. بازرسان نیز از طریق دستگاههای نظارتی و ضبط نوارهای ویدئویی از تردد خودروها گزارش تهیه می‌کنند. در مدت بازرسی، دولت بازرسی شونده نسبت به حفاظت از اسناد و دستگاههایی که محرمانه تلقی می‌شوند و ارتباطی با بازرسی ندارند، اقدام خواهد کرد و بازرسان رانیز در جریان خصوصیات و چگونگی امر قرار خواهد داد.^(۲)

اقدامات بازرسان

بازرسان با توجه به دستورالعملی که مدیر کل در اختیارشان قرار داده است و حین ورود در اختیار دولت بازرسی شونده نیز قرار خواهد گرفت مبادرت به بازرسی می‌کنند. هرگونه اقدام خارج از دستورالعمل بازرسان، عکس‌العمل دولت بازرسی شونده را به دنبال خواهد داشت. این دولت می‌تواند از آن اقدامات ممانعت به عمل آورد و مراتب را در صورت جلسه بازرسی درج کند.

بازرسان در محدوده بازرسی از خودروهایی که در حال خارج شدن از منطقه هستند بازرسی می‌کنند و از آنها فیلم و عکس تهیه می‌نمایند و برای کشف حقیقت از تجهیزات حساس اطلاع دهند، که مورد تصویب دولت بازرسی شونده قرار گرفته است، استفاده

۱- بند ۱۲۵ و ماده ۹ معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

۲- بند ۳۳ بخش ۱۰ ضمیمه معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

خواهند کرد.^(۱)

بازرسی از محل و تأسیسات، که شامل نمونه برداری تصادفی و تجزیه آنها با استفاده از امکانات در دسترس می شود، مطابق با طرح اولیه بازرسی صورت می پذیرد. بازرسان برای کشف حقایق می توانند در حضور نماینده دولت بازرسی شونده از کارکنان تأسیسات، توضیح بخواهند و با آنها مصاحبه کنند. بازرسان از عوامل موجود در داخل یا خارج محوطه بازرسی از قبیل خاک، بوته گیاهان، وسایل نظافت یا فاضلابها، نمونه برداری می کنند تا پس از تجزیه و تحلیل آنها و بررسی دیگر اسناد و مدارک و شواهدی که کشف شده است، درخصوص تأیید یا عدم تأیید پایبندی دولت بازرسی شونده اظهار نظر کنند.

مدت زمان بازرسی نباید از ۸۴ ساعت تجاوز کند.^(۲) بازرسان حداکثر در مدت ۷۲ ساعت پس از پایان بازرسی باید گزارش اولیه و طی مدت سی روز، گزارش نهایی خود را با حفظ اسرار محرمانه دولت بازرسی شونده به مدیرکل تقدیم کنند و مدیرکل نیز بلافاصله گزارش را به اطلاع دولتهای متقاضی و بازرسی شونده و شورای اجرایی خواهد رساند. اقدامات شورای اجرایی

علاوه بر اقداماتی که شورای اجرایی معمول می دارد و به آنها اشاره شد، شورا پس از دریافت گزارش نهایی از سوی مدیرکل، که حاوی نظرات خود و دیگر دولتهای عضو است که ممکن است طی این مدت به مدیرکل تحویل گردیده باشد، سریعاً آن را مورد بررسی قرار می دهد و به طور صریح در خصوص عدم پایبندی به کنوانسیون، یا سوء استفاده از حق درخواست بازرسی اتهامی^(۳) اظهار نظر خواهد کرد. در صورت تأیید تخلف دولت عضو، شورای اجرایی مهلتی را برای ابراز حسن نیت و تغییر وضعیت دولت متخلف تعیین و اعلام می دارد. در صورت عدم پذیرش، شورای اجرایی به موجب بند ۳۶ ماده ۸ کنوانسیون، موارد تخلف را به اطلاع شورای امنیت، مجمع عمومی سازمان ملل و کنفرانس عمومی و دولتهای عضو می رساند و از آنها تقاضای اقدامات ضروری می کند.

۱- بندهای ۲۷ ای ۳۰ بخش ۲ و بندهای ۲۷ و ۲۶ بخش ۱۰ پیوست بازرسی.

۲- بند ۵۷ بخش ۱۰ پیوست معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

۳- بند ۲۲ ماده ۹ معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

در صورتی که دولت متقاضی بازرسی اتهامی، از حق خود سوء استفاده کرده باشد شورای اجرایی بررسی خواهد کرد که چه میزان هزینه بازرسی را دولت مزبور باید بپردازد. البته این اقدام در قبال هتک حیثیت مادی و معنوی دولت بازرسی شونده بسیار ضعیف و ناچیز است.

اقدامات آژانس و سازمان منع سلاحهای شیمیایی در قبال تخلف دولتها

الف - اقدامات آژانس بین المللی انرژی اتمی

با توجه به شدت و ضعف و نوع تخلفی که دولتها مرتکب می شوند اقدامات بازدارنده ای در اساسنامه پیش بینی شده است که عبارت اند از:

۱- تعلیق حق رأی

در صورت عدم پرداخت حق عضویت و تعهدات مالی از سوی دولتهای عضو، آنها از حق رأی در ارگانهای آژانس محروم خواهند شد.^(۱)

تعلیق حق رأی، مانع از شرکت دولت عضو در مذاکرات اولیه و جلسات و ارائه پیشنهاد نمی گردد.

۲- تعلیق امتیازات

چنانچه عضوی دائماً مفاد اساسنامه یا موافقتنامه منعقد شده به موجب اساسنامه را نقض کند و این تخلفات، اهداف نهایی معاهده را نادیده انگارد، در صورتی که شورای حکام کنفرانس عمومی تقاضای تعلیق عضویت دولت عضو را داشته باشد و این پیشنهاد مورد موافقت کنفرانس قرار گیرد، حقوق و امتیازات دولت عضو به حالت تعلیق در خواهد آمد.^(۲)

۳- تعلیق امتیازات و گزارش به شورای امنیت سازمان ملل متحد

چنانچه یکی از دولتهای عضو غیر هسته ای، اهداف اصلی معاهده منع گسترش سلاحهای هسته ای را نقض کند و تأسیسات و مواد هسته ای در اختیار خود را جهت تولید سلاح یا دیگر ادوات انفجاری هسته ای به کار گیرد و یا با نقض ماده ۲ معاهده، سلاح هسته ای تولید کند، یا اقداماتی را معمول دارد که بازرسان آژانس نتوانند پایبندی دولت مزبور را تأیید کنند، یا اینکه دولت یاد شده برای کسری مواد هسته ای خود، دلیل

۲- بند ب ماده ۱۹ اساسنامه آژانس بین المللی انرژی اتمی.

۱- بند الف ماده ۱۹ اساسنامه آژانس.

یا دلایل قابل قبولی ارائه ندهد و یا با اجازه فوری جهت بازرسی از اماکن و تأسیسات هسته‌ای مورد تقاضای آژانس موافقت نکند، ضمن تعلیق حق عضویت و امتیازات دولت عضو، ممکن است کمکهای ارائه شده از سوی آژانس به او نیز مسترد گردد و مراتب تخلف از سوی شورای حکام به شورای امنیت مجمع عمومی سازمان ملل، کنفرانس عمومی و دولتهای عضو اعلام شود.^(۱)

ب- اقدامات سازمان منع سلاحهای شیمیایی

۱- تعلیق حق رأی

در صورتی که هریک از اعضا از پرداخت حق عضویت خود امتناع ورزد، به گونه‌ای که میزان بدهی آن دولت به سازمان مساوی یا بیشتر از حق سهمیه دوسال باشد از حق رأی در ارگانهای سازمان محروم خواهد شد.^(۲)

۲- تحدید و تعلیق حقوق و امتیازات

در مواردی که دولتهای عضو بخشی از تعهدات را نقض کنند و به این علت، در پایبندی دولت یا دولتهای عضو به معاهده نگرانی یا تردید ایجاد شود، شورای اجرایی با دولت یا دولتهای عضو که حقوق قانونی را نادیده انگاشته‌اند، وارد بحث و مذاکره می‌شود و برای اثبات پایبندی آنها مدت زمان معقولی را تعیین می‌کند. دولت یا دولتهای عضو طی این مدت باید اقدامات اصلاحی مورد تقاضای شورای اجرایی را معمول دارند.^(۳) در غیر این صورت شورای اجرایی ابتداء دولتهای عضو از تخلف دولت یا دولتهای عضو مطلع می‌سازد^(۴) سپس مراتب را به اطلاع کنفرانس دولتهای عضو می‌رساند.^(۵) اگر این اقدام نیز مؤثر واقع نشود و دولت یا دولتهای متخلف به نقض مقررات ادامه دهند، به کنفرانس عمومی توصیه می‌کند تا حقوق و امتیازات آنها تحدید یا تعلیق گردد.^(۶) چنانچه دوسوم اعضای حاضر رأی دهنده کنفرانس به درخواست شورای اجرایی رأی مثبت بدهند، حقوق و امتیازات دولت یا دولتهای متخلف، تحدید یا تعلیق خواهد شد.^(۷)

اقدامات دسته‌جمعی و گزارش به شورای امنیت سازمان ملل متحد

۱- بند ج ماده ۱۲ اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی.

۲- بند ۸ ماده ۸ معاهده منع سلاحهای شیمیایی. ۳- بند ۲۶ ماده هشت معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

۴- بند ۳۶۸ منع پیشین. ۵- بند ۳۶۵ منع پیشین.

۶- بند ۳۶۹ منع پیشین. ۷- بند ماده ۱۲ معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

اقدامات دسته جمعی علیه دولت عضو متخلف، شدیدترین اقدام پیشگیرانه سازمان منع سلاحهای شیمیایی است که به موجب مقررات معاهده اعمال می‌گردد. برای اعمال چنین اقداماتی، نقض تعهدات نیز باید شدید و موجب مخدوش شدن اهداف عالی معاهده شده باشد. نقض تعهدات باید در حد اقدام جهت کاربرد سلاحهای شیمیایی یا تهدید به کاربرد یا تولید و انبار کردن آنها یا عدم نابودی تأسیسات تولید سلاحهای شیمیایی و موادی که با روح معاهده مغایر است، باشد تا اقدام علیه صلح و امنیت بین‌المللی محسوب شود و عکس‌العمل شدید سازمان منع سلاحهای شیمیایی و شورای امنیت سازمان ملل را موجب گردد.^(۱)

ج) نظام بازرسی معاهده CTBT^(۲)

معاهده منع کامل آزمایشهای هسته‌ای که در ۲۲ اوت ۱۹۹۶ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل رسیده و برای امضای دولتها مفتوح است. پس از الحاق چهل و چهار دولت هسته‌ای لازم‌الاجرا می‌گردد. معاهده فوق به لحاظ عدم امضای برخی از دولتهای هسته‌ای لازم‌الاجرا نگردیده است. به موجب مقررات این معاهده، همه دولتهای عضو از آزمایش هسته‌ای منع شده‌اند و هر نوع تحریک و ترغیب دولتهای دیگر در انجام هر نوع انفجار هسته‌ای نیز ممنوع است.^(۳)

ایراد عمده این معاهده آن است که آزمایشهای هسته‌ای در اهداف صلح جویانه را نیز شامل می‌گردد. در صورتی که در ماده ۴ معاهده NPT این امر استثنا شده بود و دولتها حق استفاده از تجارب دیگر دولتها را نیز داشتند.

سیستم نظارتی و بازرسی معاهده CTBT مشابه نظام معاهده منع سلاحهای شیمیایی است با این تفاوت که سازمان برای نظارت بر عملکرد دولتهای عضو، دستگاههای بسیار قوی در خشکی، فضا و بستر اقیانوس و دریاها نصب می‌کند و این دستگاهها به طور شبانه‌روزی و از طریق ماهواره، اطلاعات لازم را به سازمان CTBT منعکس می‌کنند. نظام بازرسی این معاهده نیز تلفیقی از نظام بازرسی تأییدی و اتهامی است. در این خصوص ماده ۴ معاهده CTBT اشعار می‌دارد:

۱- بند ۳ ماده ۱۶ معاهده منع سلاحهای شیمیایی.

2- Comprehensive Nuclear-Test-Ban-Treaty.(CTBT)

۳- ماده یک معاهده CTBT.

"جهت تحقیق در مورد پابندی به این پیمان باید یک نظام بازرسی شامل موارد زیر تشکیل و سازماندهی شود:

الف - نظام نظارت بین‌المللی^(۱)؛

ب - جلسه مشاوره و توضیح^(۲)؛

ج - بازرسی از محل^(۳)؛

د - اقدامات جلب اعتماد^(۴).

سازمان به منظور اعمال نظارت بین‌المللی، مبادرت به نصب چهارنوع دستگاه در محدوده سرزمین دولتهای عضو می‌کند که نام ویژگی خاص فنی هر یک از دستگاهها عبارت‌اند از:

۱- تأسیسات برای لرزه شناسی بر روی خشکی^(۵)؛

۲- تأسیسات و دستگاهی که تشعشعات هسته‌ای پراکنده در فضا را اندازه‌گیری می‌کند؛^(۶)

۳- تأسیسات و دستگاهی که مبادرت به ضبط صداهای مادون صوت می‌کند؛^(۷)

۴- تأسیسات و دستگاههایی که در بستر اقیانوسها و دریاها نصب می‌شوند و

مبادرت به ضبط صداهای و لرزشهای ناشی از انفجارهای هسته‌ای می‌کنند؛^(۸)

در ایران مقدمات نصب سه نوع دستگاه اول در شهرهای تهران - مسجد سلیمان -

کرمان فراهم شده است.^(۹) نظام بازرسی اتهامی معاهده مزبور، که مقررات آن در

بندهای ۳۴ تا ۶۷ ماده ۴ آمده است، همان‌طور که اشاره شد، تقریباً مشابه نظام بازرسی

معاهده منع سلاحهای شیمیایی است با این تفاوت که اگر دولتی از نظام بازرسی اتهامی

سوءاستفاده کند یا تقاضای بازرسی او بی‌اساس تشخیص داده شود، علیه او اقدامات

تنبیهی به اجرا گذاشته می‌شود که پرداخت هزینه تدارکات بازرسی و تعلیق حق تقاضای

بازرسی از محل برای مدت زمانی که شورای اجرایی تعیین می‌کند و تعلیق حق عضویت

در شوراهای اجرایی سازمان برای مدت زمان معینی را شامل می‌شود.

1- Monitoring System.

2- Consultation and Clarification.

3- On-Site Inspections.

4- Confidence-Building Measures.

5- Seismological.

6- Radionuclide.

7- Infrasound.

8- Hydroacoustic.

۹- ضمیمه شماره یک معاهده CTBT محل استقرار دستگاهها در هر یک از دولتهای عضو را مشخص کرده است و

محل استقرار دستگاهها در ایران بر اساس این سند، شهرهای یاد شده است.

نتیجه

پیش‌بینی نظامهای بازرسی در معاهدات مربوط به سلاحهای کشتار جمعی، پدیده جدیدی در حقوق بین‌الملل نوین است که امنیت را برای جامعه بین‌المللی به ارمغان خواهد آورد. در قبال دستاورد شیوه‌های نظارت و کنترل، دولتها بهای اندک آن را که محدود شدن بخشی از حق حاکمیت ملی آنهاست، می‌پردازند. ضمن اینکه دو اصل احترام به حق حاکمیت دولتها و عدم مداخله در امور داخلی آنها، که در حقوق بین‌الملل سنتی اصول خدشه‌ناپذیری بودند، با توجه به نظامهای مندرج در معاهدات، اقتدار قبلی خود را از دست داده‌اند. هرچند که به دلیل عقلی نیز نمی‌توان پذیرفت که دولت یا دولتهایی یا استناد به این دو اصل یا اصول دیگر، صلح و امنیت بین‌المللی را با خطر مواجه سازند و برای جامعه بین‌المللی دلهره و هراس ایجاد کنند.

نظامهای بازرسی، اهرم پیشگیری از تخلفات دولتها نسبت به تعهدات پذیرفته شده بین‌المللی آنهاست و چنین استنباط می‌شود که اگر این اهرم از حمایت‌های مطلوب جامعه بین‌المللی برخوردار باشد، در آینده نزدیک شاهد انهدام بخش اعظمی از سلاحهای کشتار جمعی باشیم. دستاورد آن نیز صلح و امنیت و آسایش برای جامعه بین‌المللی است که آرزو و آمال همه افراد، بالاخص حقوق‌دانان بین‌المللی است که تلاشهای فراوانی برای اخذ نتیجه بالا داشته‌اند.

اگر محدود شدن حق حاکمیت دولتها در جهت رسیدن به آسایش، امنیت و صلح در جامعه بین‌المللی، و پیشبرد این اهداف با حقوق برابر دولتها، برای جلوگیری از سوءاستفاده بعضی از آنها در اعمال حق حاکمیت خود و به خطر انداختن جان انسانهای بی‌گناه باشد، امری پسندیده است. ولی برخی موارد بعضی از دولتها به هرنحو که مصلحت می‌دانند دستاوردهای حقوق بین‌الملل را در جهت منافع خود تفسیر می‌کنند، همان گونه که در معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای و نظام بازرسی آن مقرر شده است، تعدادی از دولتها از هرگونه اعمال نظارت بین‌المللی معاف هستند، و عده دیگری تحت نظارت و فشار آژانس و شورای امنیت برای ایفای تعهدات خود قرار دارند.

برخی از دولتها همانند اسرائیل، ضمن تولید و ذخیره انواع سلاحهای کشتار جمعی، امنیت دولتهای همسایه، منطقه و نهایتاً جهان را با حمایت دولت آمریکا به خطر انداخته‌اند و هرگونه اقدام و فشار علیه آن دولت با مخالفت و حق وتوی دولت آمریکا

مواجه می‌گردد. عده‌ای دیگر استفاده از سلاح هسته‌ای را به عنوان دفاع مشروع، حق طبیعی خود می‌دانند، هرچند که طرف مقابل از این سلاح علیه آنها استفاده نکند. لذا محدود ساختن حق حاکمیت دیگران به نفع این دولتها، امری بسیار ناپسند و با میانی عقلی و روح عدالت بین‌المللی ناسازگار است.

علی‌رغم اینکه دولتهای هسته‌ای، در زمان ارائه پیشنهاد اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، استفاده از فن‌آوری هسته‌ای برای اهداف صلح‌جویانه را حق همه دولتها دانستند و خود را نسبت به انتقال مواد، تأسیسات و فن‌آوری هسته‌ای به آنها متعهد می‌شناختند و دولتهای غیرهسته‌ای نیز با این انگیزه حاضر به امضای اساسنامه و معاهده NPT شده‌اند، در حال حاضر دولتهای هسته‌ای با نادیده گرفتن تعهدات اولیه خود، برای استفاده صلح‌جویانه از فن‌آوری هسته‌ای، موانع متعددی را بر سر راه دولتهای غیرهسته‌ای ایجاد کرده‌اند. تأسیس کمیته زانگر، کلوپ لندن و تصویب قانون هسته‌ای آمریکا، همگی مغایر با مقررات بین‌المللی و تعهدات دولتهای یاد شده و پیشنهادات اولیه آنهاست. متأسفانه دولتهای غیرهسته‌ای علی‌رغم مشاهده عدم اجرای تعهدات از سوی دولتهای هسته‌ای، تسلیم خواسته‌های دولتهای مزبور شدند و با تمدید نامحدود معاهده NPT موافقت کردند، به طوری که حقوقدانان بین‌المللی، تمدید نامحدود NPT را موفقیت بزرگی برای دولتهای هسته‌ای، بدون اینکه امتیاز مؤثری در خصوص انتقال فن‌آوری هسته‌ای و انهدام سلاحهای هسته‌ای خود یا تعیین تاریخ برای انهدام این سلاحها به دولتهای غیرهسته‌ای بدهند، می‌دانند.

علاوه بر اینکه دولتهای هسته‌ای به صلاحدید خود نسبت به انتقال فن‌آوری و تسلیح هسته‌ای دولتهای غیرهسته‌ای مورد نظر خود اقدام می‌کنند، که این اقدامات نیز با مفاد معاهده و تعهدات بین‌المللی دولتهای مزبور مغایر است. چنین استنباط می‌شود که این اقدامات دوام چندانی نداشته باشد، زیرا باید انتظار داشت که سایر دولتها، تقاضای حقوق مساوی با دولتهای هسته‌ای را مطرح کنند و در صورت مخالفت آنها، اقدامات دسته‌جمعی برای نادیده گرفتن مفاد معاهده را معمول دارند؛ امری که به هیچ وجه مورد نظر دولتهای هسته‌ای نیست.

برخی از دولتهای هسته‌ای برای جلوگیری از حقوقی که در معاهده برای دولتهای غیرهسته‌ای پیش‌بینی شده است، سعی می‌کنند که ترتیبات معاهده را عرفی بدانند و

تخلف از آنها را اقدامی علیه صلح و امنیت بین‌المللی قلمداد کنند. به طوری که در جریان خروج دولت کره شمالی از معاهده، دولت آمریکا این اقدام را عملی بر علیه صلح و امنیت بین‌المللی دانست و با استفاده از حربه شورای امنیت تصمیم به اقدام علیه آن دولت گرفت. سرانجام شورای امنیت با رد استدلال دولت آمریکا، خروج از معاهده را اقدامی علیه صلح و امنیت بین‌المللی تلقی نکرد و فقط به دولت کره شمالی توصیه کرد در تصمیم خود در خروج از معاهده تجدیدنظر کند.

هرچند دولتهای قدرتمند، اعمال نظارت سازمان منع سلاحهای شیمیایی را پذیرفته‌اند ولی با توجه به در اختیار داشتن انواع سلاحهای هسته‌ای، برتری نظامی در صحنه بین‌الملل با این دولتهاست که این امر تهدیدی جدی علیه دولتهای فاقد سلاح هسته‌ای محسوب می‌شود. لذا برای اطمینان بخشیدن به دولتهای مزبور، چنانچه در حال حاضر وجود سلاح اتمی قابل توجه باشد و انهدام آنها امکانپذیر نباشد، کنترل سلاحهای هسته‌ای موجود به یک رکن قوی از سازمان ملل متحد واگذار گردد که نمایندگان همه دولتها در آن عضویت داشته باشند، تا در صورتی این سلاح علیه دولت ناقض صلح و امنیت بین‌المللی به کار رود که آن مرجع، ضرورت به کارگیری سلاح اتمی علیه دولت خاطی را تصویب کرده باشد.

نکته دیگری که باید مورد توجه قرار داد، جلوگیری از سوءاستفاده دولتها از نظامهای بازرسی است. زیرا در حال حاضر دولتهای قدرتمند با توجه به پیشرفتهای اقتصادی، سیاسی، فن‌آوری و نظامی خود، اهرمها و امکانات فراوانی برای تسلط بر ارگانهای اجرایی سازمانهای پیش‌بینی شده در معاهدات دارند و این امر می‌تواند موجب سوءاستفاده دولتهای مزبور برای مداخله در امور داخلی دیگر دولتها و اهرم فشاری بر آنان از طریق این ارگانها باشد. به عبارت دیگر دولتهای قویتر با ایجاد تعهدات بین‌المللی از طریق معاهدات و ارگانهای اجرایی پیش‌بینی شده در آنها، زمینه‌ساز مداخله در امور داخلی دولتهای دیگر شوند، و امکان یک نوع استعمار جدید را فراهم آورند. لذا پیشنهاد می‌شود برای جلوگیری از سوءاستفاده‌های احتمالی، دولتها در چارچوب پیمانهای منطقه‌ای یا بین‌المللی مانند کنفرانس اسلامی یا جنبش عدم تعهد، به تأسیس سازمانهای منطقه‌ای یا بین‌المللی مشابه آنچه در معاهدات پیش‌بینی شده است، مبادرت ورزند و دولتهای عضو، به ایفای تعهدات مندرج در معاهدات ملزم شوند و در صورت

لزوم نسب به دولتهای عضو، اقدامات پیشگیرانه اعمال گردد. ارگانهای اجرایی منطقه‌ای یا بین‌المللی یاد شده با سازمانهای مندرج در معاهدات، نظیر قرارداد بازرسی "سازمان دولتهای اروپایی عضو" یوراتم "با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی"، قرارداد امضا کنند تا زمینه دخالت دولتهای قدرتمند در امور داخلی دولتهای عضو آن تشکیلات منطقه‌ای یا بین‌المللی از بین برود.

عملکرد بیست و پنج ساله آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، که مسئولیت انجام بازرسیهای مندرج در معاهده منع گسترش سلاحهای اتمی و جلوگیری از گسترش سلاحهای هسته‌ای را به عهده دارد، موفقیت آمیز بوده است. تخلف دولت عراق و کره شمالی را نمی‌توان ناشی از عملکرد ضعیف آژانس دانست، زیرا همان‌گونه که قبلاً اشاره شد، دولتهای هسته‌ای نسبت به ایفای تعهدات خود، تخطی کرده‌اند. غیر از دو مورد بالا تخلف دیگری گزارش و ملاحظه نشده است که این امر ضمن محدود ساختن دواصل حق حاکمیت ملی و عدم مداخله در امور داخلی دولتها، در کنترل نوعی از سلاحهای کشتار جمعی، موفقیت بزرگی برای جامعه بین‌المللی محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد این تجربه موفق در آینده گسترش بیشتری در دیگر معاهدات داشته باشد. همان‌گونه که در معاهدات منع سلاحهای شیمیایی و CTBT شاهد گسترش نفوذ عملکرد سازمانهای بین‌المللی در امور داخلی دولتها، برای نظارت بر عملکرد آنها هستیم. به طوری که در دو معاهده اخیر، حق حاکمیت دولتها به مراتب بیش از معاهده منع گسترش سلاحهای هسته‌ای محدود شده است.

در مورد عملکرد سازمان منع سلاحهای شیمیایی، با توجه به اینکه مدت زمان کوتاهی از لازم‌الاجرا شدن آن می‌گذرد و ارگانهای اجرایی معاهده به سازماندهی و انسجام بخشیدن به تشکیلات و امور اداری مشغول‌اند و در آینده نزدیک فعالیتهای این سازمان برای بازرسی و نظارت بر اقدامات دولتها عملی خواهد شد، لذا اظهار نظر و قضاوت در این خصوص موکول به آینده است. زیرا همان‌گونه که اشاره شد سازمان منع سلاحهای شیمیایی و ارگانهای پیش‌بینی شده در معاهده از اقتدار زیادی برخوردارند، به گونه‌ای که در صورت تخلف هر یک از اعضا، سازمان می‌تواند اقدامات دسته‌جمعی، از جمله تحریمها را علیه دولت خاطی به دیگر دولتهای عضو توصیه کند.